

«ԲԱԶՄԱՎԷՊ»Ի ՀԱՐԻԻՐԱՄԵԱԿԸ

Վենետիկի Մխիթարեանց Բազմավէպ Հանդէսին Հիմնարկութեան Հարիւրամեակը, որ քանի մը ամիս առաջ տօնուեցաւ Ս. Ղազարու մեծանուն վանքին մէջ եւ որուն մասնակցեցան մէկէ աւելի հայ դաշուիներու ներկայացուցիչներ, յարգանքի ցոյց մըն էր ոչ միայն այդ գրական ու բանասիրական բազմամեայ ամսագրին նկատմամբ, այլ եւ զայն հիմնող եւ հարիւր տարիէ ի վեր կանգուն պահող Միաբանութեան կառարած բազմաձեւ ազդօգուտ գործին հանդէպ:

Բազմավէպը առաջին լուրջ հանդէսն է որ հայոց մէջ էրեւցած է, — կալիսթայի Ագաթաբբէ աւելի հին է, ինչպէս եւ Ս. Ղազարու եղանակ Բիւզանդիանը, բայց երկուքն ալ դեռ լոկ թոթովախօս մանկութիւնն են հայ մամուլին: Բանասիրական, ազգասիրական, դրասիրական հայ մամուլը իրապէս կը սկսի Բազմավէպով եւ անկէք քիչ յետոյ երեւան եկած Հիւսիսափայլով, բայց մինչդեռ Հիւսիսափայլը կարճատեւ — թէ-

պէտ մեծապէս արդիւնաւոր — գոյութիւն մը ունեցած է, Բազմավէպը, կրթչած ազգասէր ու Լոսանդուն Միաբանութեան մը վրայ, հարիւր տարի անընդհատ հրատարակուած է եւ պիտի ընդ միշտ շարունակէ հրատարակուիլ:

Ես Մխիթարեանները միշտ ջերմօրէն սիրած եմ. պատանեկան հասակիս, Հ. Ղեւոնդ Ալիշանն ու Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանը առաջին գծին վրայ դանուած են այն հայ ու օտար վարպետներուն որ զիս կազմեցին: Բայց երբեք չեմ եղած անոնցմէ որոնք կը կարծեն որ եթէ Մխիթար արբան իր Միաբանութիւնը հիմնած չըլլար, հայ մշակույթը պիտի խաւարէր եւ անոր հետ հայ ազգն ալ՝ ձուլուելով օտար բռնակալ ցեղերու մէջ՝ պիտի անհետանար: Ատիկա դատապարտելի չափազանցութիւն մըն է, բազմապատասխանութիւն մը անպատուելի է: Գրիստոնէութեան մեր մէջ տիրապետումէն մինչեւ ժԹ. դարու կէսը,

վանքերը մեր հայրենիքին մէջ մեր տոհմային մշակոյթին ու մեր ազգայնական շարժման զբաղումը վառարանները հանդիսացան:

Երբ կիլիկիոյ հայկական թաղապետութիւնն ալ կործանեցաւ եւ հայ ժողովուրդը ամբողջութեամբ իր բոլոր հողերուն վրայ թուրք ու պարսիկ բռնակալ, յետագոյժ Տէրութեանց գերի դարձաւ, մեր վանքերը, թէպէտ վատուեցան, արեւմտեան քաղաքակրթութեան հետ իրենց կապը՝ որոշ ժամանակամիջոցի մը համար՝ թուցած, շարունակեցին իրենց գերի կատարել: Մեր հայրենիքի այդ վանքերէն զարձակ էլան մեծ դէմքեր, ինչպէս Ներսէս Առաքելիկէի Հայրապետը, որ մեր ազգային հարցին նոր, յանգուցն ու բարեբար ուղղութիւն մը տուաւ, կամ Ղուկաս գեղարուեստագիտը կաթողիկոսը, որ Թիֆլիսի Յովնաթան Յովնաթանեան մեծ նկարիչը հրաշքերը էմփածնայ Մայր-Տաճարի զմբէթն ու ռումբըրը գեղազարդելու, եւ դեռ ուրիշներ ալ, որոնք այդ շրջանի ծայրայեղօրէն աննպաստ հանգամանքներուն մէջ նոյն գործը հնարաւոր եղած չափով շարունակեցին, մինչեւ որ՝ ԺԺ. դարուն՝ պայմանները քիչ մ'աւելի նպաստաւոր դառնալով եւ հայ մտքին ու բարձրագոյն քաղաքակրթութեան, յոյն - լատին քաղաքակրթութեան միջեւ կապը աւելի լուրջ կերպով վերահաստատուելով, մեր վանքն ու վարագէնն իրիմեան մը եւ Սրտանմանեան մը, մեր Խարբերդի շրջանէն՝ Սահակ կաթողիկոս մը, մեր Պոլիսէն Գէորգ Դ. կաթողիկոս մը, Ներսէս Վարձապետեան մը, Որբէն Նարայէ մը, Ներշէ Դուրեան մը, մեր Արմաշէն՝ Բաղդէն կիւլիսէրեան մը, Թորգոմ Գուշակեան մը եւ դեռ ամբողջ հող մը ազգասէր, զարգացած, ընդմաստը կենդանականներու, եւ մեր էմփածնէն՝ Կարապետ եպիսկոպոսի, Գարեգին Յովսէփեան վարդապետի, Կովնաստ վարդապետի եւ խումբ մը ուրիշներու պէս բազմալսաստակ մեծարժէք մտաւորական ուժեր յայտնուեցան: Իսկ ԺԺ. դարու կէսէն յետոյ, մեր մէջ աշխարհական տարրը, իր հասցեուած զբաղմունքով, բանաստեղծներով, գիտուններով, արուեստագէտներով, ուսուցչապետներով, եկաւ հաստատեցաւ կենդանական տարրին եւ ի վերջոյ գերազանցեց զայն մշակութային եւ ազգայնական գործունէութեան մէջ:

Եթէ նոյն իսկ երեսուն չգար Սեբաստացի Մը-

խիթարը, (որ անտարակոյս հողիկն ու մտքի հազուադէպ սեփութիւն ունեցող Պայ անհատականութիւն մըն էր, բայց ոչ մէնտախ՝ դէմք մը, բացառիկ երեւոյթ մը), մեր ժողովուրդը, որ իր բազմադարեան գոյութեան լինթագիւն, ամենէն գծնական պայմաններուն՝ մէջ իսկ՝ կարող եղած է մտաւոր հերոսներ արժանագրել՝ Բը ծոցէն պիտի հանէր անշուշտ ուրիշ Մխիթարներ:

Սեբաստացի Մխիթարը օչ՝ միմիայն իր՝ հոյակապ գործունէութեամբ ի՛յայտ բերաւ հայ հողիին բովանդակ ստեղծագործ կորիզը, մշակութասէր հրայրը՝ եւ բոլորն՝ հայրենասիրութեամբ, այլ եւ խորքազգայնութիւնն՝ ինչպէս Միքայիլ Սարգիս վանորանը՝ Վենետիկի քանդակիչն՝ պէտք գեղարուեստի եւ հայրենասիրութեան մեծ կենդանի մը մէջ հիմնելու:

Ան, ի ծնէ՝ մշակոյթի խնամազմայնօրէն սիրահար մտքը, նախ քանքան էմփածնի, Սեւանի, Բասենի վանքերուն մէջ իր բաղձանքներուն գուհացում ապ, յետոյ Կարին, ու վերջապէս Պոլիս՝ ճշնեցաւ հայ լուսաւորչական տարբերով ուսումնական միաբանութիւն մը կազմել: Հայաւունեցաւ ու չկացաւ իր ծրագիրը իրագործել: Օտարազգի կաթողիկ կրօնաւորներ, որոնց հետ յարաբերութեան մտաւ, զնահատեցին եւ խրախուսեցին դիմել: Ընդգրկեց կաթողիկ դասանանքը, ու նախ ջանաց, կրթնելով բարոյական ու քաղաքակրթական այն մեծ ուժին վրայ զոր կը ներկայացնէր Հռոմէական Եկեղեցին, Պոլսոյ մէջ հիմնել հայ կաթողիկ Միաբանութիւն մը, բուն հակառակութեանց բաղիւնաց, եւ ստիպուեցաւ իր աշակերտներուն հետ փախչիլ Մարտա, որ այդ միջոցին իտալացից փոքի՜ք գրական էր, եւ հոն հաստատեց իր Միաբանութիւնը, որ սա. կայն սեռական դառնալու յոյս չէր ներշնչեր երկրին նապակհովութեան եւ Մխիթարի նիւթական միջոցներուն ծայրայեղ անբանականութեան պատճառով: Քիչ յետոյ, Թորգոմը եկան Մորէան վերադարձել, եւ Մխիթար իր կազմած Միաբանութեան անդամներուն հետ մտիպուեցաւ ապաստանի Վենետիկ, ուր յոծեցու կառավարութիւնը անոր տրամադրութեան տակ դրաւ Ս. Ղազարու կղզին՝ որ մինչեւ այն ատեն բարոններու կայան մը էր լոկ եղած էր: Մխիթար անտեղ վերջնականապէ՛ս, հաստատեց իր Միաբանութիւնը, որ այդ ախտավարակ անշուք կղզին դար-

մուց մշակույթի, դրախտ, մըւ հայկական հայրենա-
սիրութեան վառարան մը, Մխիթար եւ իր յա-
ջորդները մեծ դեր կատարեցին հայ մշակույթի
վերակենդանման մէջ, օգտուելով իտալական բար-
ձրագէն գեղարուեստներով միջնադարէն: Անոնք,
ազգութեան նաեւ այն բուն ազգասիրութեան
շունչէն, որ Խաչիւոյ մէջ կը տիրէր, այնպիսի
չլինէին մը ուր, այդ երկրը Աւստրիական Կայս-
րութեան գերիշխանութեան տակ կը գտնուէր եւ
իւր լիակատար, աւատութիւնը վերստանալու կը
մզտէր: Մխիթար, որ արդէն իսկ Վենետիկ հաս-
տապուելէն ազալ՝ «Եւ ազգով Հայ եմ, կրօնքով
կաթոլիկ», կ'աղաղակէր, իր այդ մզտումն մէջ
աւելի եւս քաջակերուեցաւ, իտալական միջնորդ-
ման վառ հայրենասիրութենէն: Մաքսառեցաւ այն
կաթոլիկի, Հայերուն, դէմ, որոնք Հայ ըլլալուն
կ'ամբաստին, եւ «մենք, Տրեմի, ենք» կամ, «Լատին-
ներէ կ'ըլլէինք, Թուրքերէն կը խօսէինք» գատուե-
լու համար, լուսաւորչական Հայերէն, եւ որոնցմէ
էն աշխարհակներէն: մին, Վասիլիոս (Բարսեղ)
պապական հայազգի քահանայն, որ Կիլիկիոյ
մէջ, Ունիթեաներու լըջանին, — երբ այդ աշխ-
արհներէ Հայերը մէկ կողմէ մեր Սեղային ձեռքե-
ցին կողմանելու կը ճշտէին, միւս կողմէ հայե-
րէն լեզուէն բռնի լատինացեալ փորձելով կ'աղա-
տէին, — իր ամբողջ կեանքը Հայաստանեայց
Նիկիացեայ դէմ դաւելէ ու կոտելէ յետոյ, իր
կտակին մէջ Վր յանձնարարէր որ իր գերեզմանին
վրայ փորագրեն լատիներէն լեզուով հետեւեալ
գրութիւն. «արձանագրութիւնը» *Hic jacet Dom. Basilus,
Barsegh, Presbyter Armenicus, immicus Armenae nationis*
(Աստ հանգի Տէր Վասիլիոս, Բարսեղ, քահա-
նայ. Հայոց, Բյւնտի, ազգին Հայոց): Մխիթար
եւ իր աշակերտները երեւան բերին համայնք մը
ջերմորէն ազգասէր կաթոլիկ Հայերու, որոնց
գերբազմութիւնը մտադրեցանքն իզուր Հ. Ղեւոնդ Աշի-
շանի եւ Մկրտիչ Պէշկիթաշեանի պէս պատշաճի
դէմքեր:

Մխիթար, եղաւ ոչ միայն հայրենասիրութեան
ստանդարտը մը կաթոլիկ Հայոց համար, այլ եւ
հիմնադիրն էր ուղեցոյցը Միաբանութեան մը որ
մեր բովանդակ ազգին, ու մեր տոհմային մշա-
կութիւն, աղանախարգ, ծառայութիւններ մատուց-
ինքն ազգէն իսկ շարադրեց հայ լեզուի քերա-
կանութիւն մը եւ բառարան մը, զրեց տարբեր
գրաբար եւ աշխարհաբար, ու հիմնեց Ս. Ղազար-

բու Ժողովարարաց Վարժապետը: Իր հանճա-
րեղ յաջորդները, Թէ՛ Սուրբ Ղազարու վանքին եւ
Թէ՛ Վիննայի Մխիթարեանց Տան մէջ, շարու-
նակեցին, ընդլայնեցին, զարգացուցին, ճոխա-
ցուցին անոր սկզաւ գործը: Այնքան մեծ դար-
ձաւ Ս. Ղազարու վանքին հմայքը մեր բովան-
գակ ազգին մէջ որ խաչատուր Արովեան իր պա-
տանեկան հասակին մէջ բույժ մը մտածեց Վենե-
տիկ երթալ եւ անդամ դառնալ Մխիթարեան
Միաբանութեան: Բարեբաղդաբար ան չգործա-
դրեց իր այդ բաղձանքը, որովհետեւ անիկա
կոչուած էր ուրիշ ամենակարեւոր գործ մը կա-
տարելու, այն է հիմնադրել հանգիստնալ կովկա-
սահայոց դրակահոթեան եւ իր կեանքով ու
գործովը ժողովուրդին մասնացոյց ընել քաղա-
քական ճշգրիտ ու բեղմնաւոր ուղղութիւն մը:

Մխիթարեան Միաբանութեան երկու ճիւղե-
րուն մեր ազգային մշակութիւն մատուցած քաղ-
մամբն ու մեծ ծառայութեանց վրայ Ամենայնի
մէջ եւ այլուր մէկէ աւելի անգամ գրած եմ ար-
դէն: Պիտի շատանամ հոս կրկնելով էականը:

Բազմալիւպը, որուն հարեւրամեակը տօնուե-
ցաւ եւ որուն մէջ, այդ մէկ դարու պատմականի
ժամանակամիջոցի ընթացքին, լոյս տեսան այն-
քան բազմաթիւ գրուածքներ՝ ոտանաւոր եւ ար-
ձակ, որոնց մէջ երեւցան տարեց ու երիտասարդ
գերթողներու գեղեցիկ էջեր, ինչպէս եւ այնքան
շահեկան ուսումնասիրութիւններ Հայոց Պատ-
մութեան ու մշակութիւն վերաբերեալ գիտնական
հարցերու մասին, այդ Միաբանութեան կատարած
կարեւոր գործերուն մէկն է միայն: Անոր մէկ ու-
րիշ մեծարժէք պատասխը մեր հոյակապ դասական
հայերէնը չեղօյրէ վերանկենդանացուցած ըլլալն
է: Եւ գրաբարախառն աշխարհաբարին հակառա-
կորդներէն եւ զուտ աշխարհաբարի տիրապետման
համար մաքսառններէն մին եղած եմ, բայց Ար-
բեք չեմ գաղաթած պատշաճէ մեր նորինեաց գրա-
բար հայերէնը, որ սքանչելի լեզու մըն է, աւելի
նուրբ ու ճոխ քան աշխարհաբարը, բայց որ մե-
ռած բարբառ մը ըլլալու ծանր անպատեհութիւն
ունի: մինչ աշխարհաբարը կենդանի լեզու մըլ-
լալու էական ստանդարտութիւնը կը ներկայացնէ եւ
իրեն յստուկ գեղեցկութիւններ ալ ունի: Ան-
խառն աշխարհաբարը արեւմտահայոց մէջ իր
վերջնական մեւով կազմուեցաւ ու տիրեց Պոլսոյ
Մաքիւսաշրնթիքի գրական հոլին ջանքերովը,

խոկ բուսահայոց մէջ աւելի առաջ՝ խումբ մը արգիսականաժող զրոյններու աշխատանքով։ Բայց ես որ հարազատ աշխարհաբարբն դատմ մոլիւնուս դօրէն պաշտպանւել մը եղած էի, զբարբարն հանդէպ պաշտումի խորզոյցումը անեղծ կը պահէի ու կը պահեմ ցարդ։ Ես կը մտածէի թէ պէտք էր որ մեր նախնեաց պերճ ու խորիստ դասական լեզուով հայկական դիւցազներգութիւն մը ունենայինք, պէտք էր որ Հոմերոս, Սոփոկլէս, Վիրգիլիոս, Ովիտիոս, Տեմուսթենէս, Կիկերոն, Պոսիէ, Ռասին դասական մեծ բանաստեղծներն ու գրագէտները իրենց ճինն աւելի մօտիկ ու խնամի զբարբար հայերէնով թարգմանուած ըլլային, (եւ ոչ թէ Ե. դարու հայերէնով, ինչպէս Վիեննայի Միփթարեանք անհրաժեշտ նկատեցին, այլ դարաբարով մը որուն հիմքն ըլլար Եգիպտիի ոսկեղէն լեզուն, թայց որ իրաւունք ունենար օգտուիլ դասական հայերէնի բոլոր դարերու գանձերէն)։ Ես կը մտածէի թէ պէտք էր որ մենք, աշխարհաբարբն վերջնական ու ըրազատար տիրապետութենէն առաջ, ունեցնէ լրիկից հոգեկեց գեղարձեւ քերթուածներ ճոր ժամանակներու ոգին ու ճաշակը այդ հիմունքոց ազնուական լեզուով արտայայտեցնող։ Ուրախ էի ուրեմն որ մենք ունեցանք է։ Արտէն Բագրատունիի մը, Ե. Նեղուարդ Հիւրմիւլ մը, Ալիւսի մը, Պէշիկթաշլեան մը, Թէրզեան մը, որ այդ հոյակապ գրաբարով գեղեցիկ թարգմանութիւններ կատարեցին կամ քերթողական ինքնուրոյն սքանչելի էջեր արտադրեցին։

Այս բոլորէն դատ, Ս. Ղազարու միաբաններէն, ինչպէս եւ Վիեննայի իրենց եղբայրակիցներէն, ամբողջ հոյլ մը, հմուտ ու մշակախոյ յոգնջան վանականներ, «Հայկաբեան Բաւարան» անուետով ծանօթ հսկայ յիշատակարարը կերտեցին, լրակատար բնական հայոց Պատմութիւն մը գրելու առաջին փորձերն ձեռնարկեցին, հայ լեզուի ու մշակոյթի ներհոն ուսումնասիրութիւններով հայ բանասիրութեան թանկագին վաստակաւորներ հանդիսացան։ Անոնք մեր աղքին մատուցին նաեւ մեծարժէք ծառայութիւնը՝ շեր Հին դարերու մեծ հնդիւնակներու անտիպ միացած գործերը, — դասական գրաբարով թէ միջնադարեան հայերէնով, — հրատարակելու եւ այդ մարդին մէջ։ Սուրբ Ղազարու միաբանները,

ինչպէս եւ մեր բոլոր բանասէրները, դեռ շատ ընելիք ունին։

Միփթարեանները եղան նաեւ բազմերախտ կրթական գործիչներ։ Այն վարժարաններուն մէջ զոր հաստատեցին Պոլիս եւ այլուր, ու մասնաւոր Սամուէլ Մուրատ եւ Ռափայէլեան բարբարներուն օգնութիւնը մը Վենետիկ ու Փարիզ հիմնուած իրենց հոշակաւոր դպրոցին մէջ, անոնք հասցուցին սերունդներ հայրենասէր, ուսումնասէր, արուեստասէր հայերու, որոնց մէջ նշանաւոր հանդիսացող դէմքեր յայտնուեցան, ինչպէս Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան, Սրապիոն Հէքիմեան, Թովմաս Թէրզեան, որոնք տեւական հայ թատրոնը հիմնեցին, Երենց, Մամուրեան, Արփիար Արփիարեան, Վահրամ Սիմեան մեծաւարժանք գրագէտները, Նրուանդ Ոսկան արձանագործը (որ Պոլսոյ պետական մուսէոնին տնօրէն անուանուեցաւ), Էտկար Շահին եւ Շարլ Աղաժեան նկարիչները, Դանիէլ Վարուժան, Ահարոն Տատուրեան, Հրաչ Քաջարեց բանաստեղծները, Գուրգէն Ալէշլահ երգահանը, եւ դեռ ուրիշներ։

Ս. Ղազարու Միփթարեանք ունեցան նաեւ արժանիւր Հայոց մէջ քիչ իրենց հաւատարմ ունեցած նորահաւայի դեղարուեստական հրատարակութիւններ մեզի պարզեւելու — որոնց թագն ու պսակն է հարիւրամեակին առթիւ ի լոյս ընծայուած հոյակապ Գեղուկին, եւ որոնց համարժէք, թէեւ տարբեր ոգիով ու ճաշակով, սքանչելի հրատարակութիւններ Երեւանի մէջ տեսնուեցան Պետհրատի վարիչ Նդուարդ Զօփուրեանի օրով։

Բազմալեզայ հարիւրամեակին առթիւ մեր ամբողջ ժողովուրդին հետ ես ինքս ալ պարտականութիւն ունէի Միփթարեան Միաբանութեան կողմէ մեր ազգին մատուցուած ամենակարեւոր ու անմոռալիք ծառայութեանց երախտագէտ ու յարգալիք ոգեկոյում մը ընելու։ այդ պարտականութիւնն է որ ուզեցի կատարել ներկայ յօդուածով։

Կը մաղթեմ որ հայ մշակոյթի բարիբիւն համար այդ բազմալատասկ հայ Միաբանութիւնը մնայ միշտ առողջ ու բեղուն եւ առ յաւերժ արունակէ իր մեծապէս ազգօգուտ գործունէութիւնը։

Ա. ԶՈՊԱՆԱՆ